

GALAVICS GÉZA

Egy Reynolds-kép, mint politikai szimbólum a 18. század végi Magyarországon

(Művészettörténeti nyomozás egy feljelentés alapján)

A művészettörténeti kutatás egy-egy mű értelmezésénél, hatásának vizsgálatánál szívesen támaszkodik a műalkotás egykorú fogadtatásáról szóló közönségmegnyilvánulásokra. Ezek azonban különösen ott, ahol nem volt intézményesített művészeti élet (akadémiák, kiállítások stb.) – mint például a 18. század végi Magyarországon, ahonnan e tanulmány témáját választotta –, csak véletlenül maradtak fenn, s csak ritkán találkozhatunk velük. Jelentőségüket az adja meg, hogy kiindulópontul szolgálhatnak a képzőművészeti alkotások hatásmechanizmusának rekonstruálásához s annak felfejtéséhez, hogy egy-egy műalkotás közönséggel való kapcsolata milyen sokrétű lehetett a hozzá különböző igényrel és műveltséggel, más és más társadalmi és történeti szituációból közeledő közönség körében.

Az alábbi tanulmány egy Nyugat-Európában készült műalkotás magyarországi hatásával foglalkozik. A bemutatandó mű kedvező fogadtatásáról – rendhagyó, bár nem egészen egyedülálló módon – egy feljelentés tudósít 1793-ból. Báró Vinzenz Barco, Magyarország katonai főparancsnoka ez év február 27-én jelentette Bécsbe az uralkodónak, I. Ferenc császárnak: „Euer Mayestät, Dass *Ladislaus Baron Ortzy das Porträt des herzogs Orléans in hungarischer Kleidung in seinem Schmauchzimmer gehabt*, ist mir wohlerinnerlich, weil vor geräumiger Zeit, als er noch hier gewohnt hatte, er selbst bei einer Gelegenheit mir gesagt: das ist der Orléans. Da er seithere nachher Pest in sein vom Vatern ererbtes Haus gezogen, habe mich all dort wegen diesem Porträt gleich, allein Vergeblich umgesehen. Bei fernerer Untersuchung aber vernommen, dass es zu Ofen, in den sich vorgehalten Theil seiner ehemaligen Wohnung geblieben sey, wo es mit einem anderen Porträt verdeckt aufbewahret wird. Man hat mir versprochen, auf Anverlangen eine Copie zu verschaffen; der Statthalterey Rath Baron Podmanitzky, und junge Berinyi haben auch von ihm eine Copie.”¹

A feljelentés tárgya tehát egy portré, az orléans-i herceg arcképe, a feljelentett pedig Orczy László, aki ezt a képet Budán a szobájában tartotta. A feljelentés „műfaja” egyértelműen bizonyítja, hogy a denúnciánst nem a műgyűjtő Orczy László érdekelte, hanem az a politikai állásfoglalás, amelyet a kép tulajdonosa, egyébként a Habsburg-ellenes magyar nemesség egyik vezető alakja, az orléans-i herceg portréjának kifüggesztésével juttatott kifejezésre.

Miként válhatott egyetlen műalkotás demonstratív birtoklása politikai tétté a 18. század végi Magyarországon, mi volt ez a mű, s mely rétegei, miképpen hordoztak politikai jelentést? – ezek a tanulmány fő kérdései, s természetesen az, mi volt az a program, amelyet egyetlen kép kifüggesztésével

¹ A feljelentés a továbbiakban így folytatódik: „Die Stimmung der Nation betreffend ist solche überhaupt gut, besonders bei dem Landmann, worauf ich stäts aufmerksam ware, und seyn werde. Unter dem gross und kleinen Adels aber wird, was schlecht wäre auch nicht so leicht besser werden. Weitershin werde nicht unterlassen Euer Majestät höchstens befehlgemäss von Zeit zu Zeit meinen gehorsamsten Bericht zu Füßen zu legen; der in tiefester Ehrfurcht beharret Euer Majestät Allerunterthänigstgehorsamster Br. Barco. Ofen dem 27ten Hornung [Februar] 1793”. Wien, Österr. Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Kaiser Franz Akten. Fasc. (alt.) 161. Nr. 37. Barco jelentését említi *Mályusz Elemér*: Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bp., 1926. 179. egyik jegyzetében. 1976-ban kéresemre Kelényi György az iratot Bécsben lemásolta, szíveségét e helyen is megköszönöm.

is úgy lehetett reprezentálni, hogy azt a birodalom császáranak személyes tudomására kellett hozni. A kérdések megválaszolásához a műalkotás azonosításán, értelmezésén keresztül juthatunk el, de ehhez az ábrázolt orléans-i herceg s az ő képét kifüggesztő Orczy László politikai pályájának ismerete is szükséges.

Az orléans-i hercegség Franciaországnak régóta legjelentősebb hercegsége volt, amelyet a francia királyok gyakran öccsüknek adományoztak. XIII. Lajos is ezt a szokást követte, s tőle öccse 1623-ban kapta meg e hercegséget, amely azután már az ő családjában öröklődött. Az általunk tárgyalt korszakban 1786-tól Louis Philipp Joseph volt az orléans-i herceg (szül. 1747). Nagypapja is, apja is visszavonultan, tudósok és művészek között élt, a fiatal herceg korszerű nevelést kapott, s a francia forradalmat előkészítő eszmék hívévé vált. 1789-ben bekerült a nemzetgyűlésbe, s az alkotmányos ellenzék oldalára állt, amely szembefordult a királlyal, s lépésről lépésre kényszerítette, hogy a nemzetgyűlésnek az új társadalmi és állami berendezkedéséről hozott határozatait elfogadja. A politikai életben a radikális elemeket támogatta, akik gyakran palotájában, a Palais Royalban gyűltek össze, majd belépett a jakobinus klubba, s az „Egalité” nevet vette fel. 1792-től a konventben a baloldali, a Hegypárt képviselőjeként tevékenykedett, s 1793 januárjában XVI. Lajos halálára szavazott. A konvent jobbszárnya ekkor azzal vádolta, hogy királyságra tör, s később a forradalmi terror idején a szélsőbaloldaliak ugyanezzel a váddal perbe fogták, s 1793 november 6-án guillotine alá küldték.²

Az orléans-i hercegről természetesen több portré ismeretes s köztük több olyan is, amely a feljelentés meghatározásával – „in hungarischer Kleidung” – kapcsolatba hozható. Az orléans-i herceget azért festették meg „magyar ruhában”, mert 1778 novemberétől XVI. Lajos huszárezredtulajdonos és a francia huszárság főparancsnokává (Colonel-General) nevezte ki.³ Hogy a különböző európai uralkodó házakban egy-egy főherceget huszárezred-tulajdonosá nevezzenek ki, nem volt ritkaság. A Habsburgoknál például Sándor Lipót főherceget (Magyarország későbbi nádorát) még Firenzében, 1785-ben nevezték ki, a walesi herceg pedig általában nagykorúsításakor lett huszárezredtulajdonos. A huszárezred legtöbbször tulajdonosának nevét viselte, az ezredtulajdonos pedig ezrede viseletét hordhatta, amelyben festők és rajzolók nemegyszer megörökítették őket. Így Sándor Lipót főherceg 1785-ben firenzei festők lapján látható huszáruniformisban, Louis Philippe Joseph d'Orléans pedig 1783-ban d'Innsard: Régiments de Hussards (Strasbourg, 1783) c. könyvének metszetén jelenik meg lovon huszároltözékben, két évvel később pedig, 1785-ben a huszárezred-tulajdonos walesi herceg (a későbbi IV. György király) készítteti el az angol portréfestészet vezető alakjával, Joshua Reynoldszal saját huszárruhás portréja mellett az orléans-i herceg huszárruhás képmását is.⁴

Az orléans-i herceg tehát ezeken a képeken „huszárruhát” visel, az Orczy Lászlót feljelentő tábornok pedig egy „magyar ruhás” orléans-i képmásról írt. Mégsem lehet kétséges, hogy Orczy budai szobájában egy huszárruhás orléans-i portré függött, mert a „huszárruha” és a „magyar ruha” kifejezések ekkor lényegében azonos öltözetet jelölnek, s ennek magyarázata a huszárság európai elterjedésének gyakorlatában van. Amikor az 1690-es évektől, de főképp a Rákóczi-szabadságharc után a huszárság bevonul az európai hadseregekbe is, a külföldi huszárezredek szervezését és kiképzését legtöbb helyen, de mindenekelőtt Franciaországban, magyar huszártisztek, korábban Rákóczi seregé-

² Az orléans-i herceg pályafutásához *A. Soboul: A francia forradalom története.* Bp., 1963. 143, 324 s a köv.; *Uő: XIV. Lajos pere.* Bp., 1970. 213–236.

³ Kinevezéséről, katonai pályafutásáról, ezredének történetéről *H. Choppin: Les Hussards (Les Vieux Regiment 1692–1792).* Nancy, 1898. 237 s a köv.

⁴ Sándor Lipót főhercegi kinevezéséről, huszárruhás képmásáról *Mályusz: Sándor Lipót főherceg nádor iratai* i. m. 39. Sándor Lipót azon az 1785-ben készült metszeten szerepel huszárruhában, amely Lipótot, Toscana nagyherceget (a későbbi magyar királyt) családjával együtt, a háttérben Firenze látképeivel ábrázolta. A lapot metszőként és kiadóként Giov. Batt. Cecchi és Benedetto Eredi jelezte. A metszetet közli *C. Wolfsgruber: Franz I. Kaiser von Oesterreich.* Wien–Leipzig, 1899. II. címlap előtt. – D'Innsard könyvének illusztrációjáról *H. Choppin* i. m. címlap előtti oldal, ahol – M. Fonrémi alapos átrajzolásában – közli a herceg huszárruhás lovasképét is. A Reynolds festette képmásról *Miller, O.: The Later Georgian Pictures in the Collection of Her Majesty the Queen.* London, 1969 I. 104., kat. 1025. és *Ribeiro, A.: Husar in Masquerade.* in: *Apollo*, 1977/2. 116, uo. a huszáruniformis angliai népszerűségéről is.

nek nemesi rangú tisztjei végezték. Tőlük azután az európai huszárság nemcsak harcmodort, a fegyverzetet és a szervezeti felépítést, de azt a viseletet is átvette, amely a magyar nemesség békében is hordott öltözeke volt.⁵

Vajon a herceg két huszárruhás portréja közül melyik kompozíció függhetett Orczy László budai szobájának falán? Arról nem tudunk, hogy d'Insard-nak a huszárregimentekről szóló, Strasbourg-ban megjelent könyve, benne a lovon ábrázolt orléans-i herceg portréjával, meglelt volna Magyarországon. Reynolds álló, egészalakos, a herceget lovával és lovászával ábrázoló portréját viszont bizonyosan ismerték, mert Orczy ismeretségi körében a 18. század végén művészi előképül szolgált egy magyar nemesi portré elkészítéséhez (amint erre később még visszatérünk, ld. 1–2. kép), ezért csak Reynolds kompozíciója lehetett az, amely a magyar arisztokrata dohányzószobájának falát díszítette. Ez azonban kompozíciójában nem az eredeti kép volt, mert az keletkezése óta az angol királyi család tulajdonában van (London, Buckingham Palast). Hasonlóképpen az eredetiről készült egykorú festménymásolat sem, amely viszont Franciaországban volt (ma Musée Condé, Chantilly). Reynolds kompozíciójáról készült azonban metszet, az ismert angol metsző, J. R. Smith kitűnő mezzotintója, amelyet a metsző szintén a walesi hercegnek ajánlott. Így csak ez a metszet lehetett az a műalkotás, amelyet Orczy László budai házában maga mutatott meg vendégeinek.⁶

Reynolds az orléans-i herceget még mint Duc de Chartres-t örököltette meg, a metszet megjelenése idején azonban a herceg már az orléans-i hercegi címet viselte, amely őt csak apja halála után illette meg. Képén az orléans-i herceget egész alakban, huszáruniformisba öltözve, lovászával és lovával együtt ábrázolta (1. kép). Beállítás a reprezentatív barokk portré sok évtizedes hagyományát őrzi, s a festő a dekoratív aranyzsinórozású, gazdagon prémezett piros és zöld huszárruha szokatlan ünneplésével, az alacsony horizonttal és a kissé alulnézetű ábrázolással a heroikus összhatást még tovább fokozta. A felhős ég tágas terébe magasodó figura megjelenése klasszikus példája a 18. századi angol portré hagyományokat őrző, „fenséges” stílusú irányzatának, amelynek fő reprezentánsa Reynolds volt, szemben a természetes közvetlenségre törekvő Th. Gainsborough által képviselt felfogással.⁷

Smith elég nagyméretű metszetmásolata a festői tónusok visszaadására leginkább alkalmas technikával (mezzotinto) készült, s ha a Reynolds-kép színeit nem is, a kompozíció tónusgazdagságát, emelkedettségét, az ábrázolás heroizmusát sikerrel adta vissza, s Orczy László házában egy példánya méltán vonhatta magára a figyelmet. A metszetet Orczynál mások is láthatták, s ezt bizonyítja többek közt Orczy metszetének felbukkanása egy másik, az előzőhöz némileg hasonló aktában is. Martinovics Ignác vallotta fogságában 1794. szept. 21-én, hogy a párizsi jakobinusok is számoltak a magyar szabadkőművesek vezetőivel s az 1792-es magyar országgyűlés hangadóival. Nekik a párizsi jakobinusok akkori feje, az orléans-i herceg, emberszeretétét kimutatandó, magyar ruhás képét küldte meg, ugyanúgy, miként a francia forradalommal rokonszenvező lengyeleknek saját lengyelruhás képét. Martinovics külön megemlítette, hogy Orczy László ezt a portré-t a szobájában tartotta, bár nyilván sohasem fogja elismerni, hogy azt a párizsi (jakobinus) klub tagjaitól kapta.⁸

⁵ A huszárságról és európai elterjedéséről *H. Choppin* i. m.; *György Árpád*: La Salle des Hussards au pavillon de la Hongrie à l'exposition Universelle de Paris en 1900. Paris, 1904. – *Nagyrévi–Neppel György*: Huszárok. Bp. 1973.

⁶ A metszet méretei 64.3 x 45.1 cm, Jelezve: Painted by Sir Joshua Reynolds P. K. A. – Engraved by J. R. Smith Mezzotinto Engraver to His Royal Highness the Princes of Wales. Felirata: His Moste Serene Highness Louis Philippe Joseph Duke of Orleans. First Prince of the Blood Royal of France etc. – Son Alteste Serenissime Louis Philippe Joseph Duc d'Orléans Premier Prince du Sang etc. A közölt kép a Szépművészeti Múzeum példányáról készült. J. R. Smith a metszetet 1786 márciusában készítette, vö.: *Millar, O.* i. m. 104, kat. 1025. A Musée Condé, Chantilly egykorú festménymásolatát színesben közli: La Grande Encyclopédie – Larousse. Paris, 1975. XIV. 8874.

⁷ A két portréfestő irányzat különbségéről *Wind, Edgar*: Humanitätsidee und heroisiertes Porträt in der englischen Kultur des 18. Jahrhundert. Vorträge der Bibliothek Warburg, 1930–31. 156–229.

⁸ Martinovics e vallomásáról *Fraknoi Vilmos*: Martinovics élete. Bp., 1921. 152. – Sándor Lipót főherceg nádor iratai (vö. 1. jegyzet) 179. Vallomásának eredeti szövegét közli *Benda Kálmán*: A magyar jakobinusok iratai II. Bp., 1952. 205–206. „...alle ungarische Hauptfreymaurer und Lärmenmacher des letzten Landtages [1792. május, júnus – G. G.] wurden in Paris bekannt; ein

I. kép. J. Reynolds – J. R. Smith: *Louis Philippe Joseph duc d'Orléans* – mezzotinto, 1786.

Martinovics vallomása tehát megerősíti a kép létezését, sőt választ látszik adni arra a kérdésre is, hogy miként került az orléans-i herceg képe a magyar nemesi mozgalom egyik vezetőjéhez. Azonban azon kívül, hogy Orczy László tényleg a szobájában tartotta az orléans-i herceg portréját, Martinovics vallomása – mint ezt Benda Kálmán kimutatta – teljesen a fantázia szüleménye. A magyar nemesi mozgalomnak egyáltalán nem volt közvetlen kapcsolata a francia forradalommal, de még a francia forradalom célkitűzéseivel azonosuló magyar jakobinus mozgalomnak sem. Így a herceg filantrópiájáról szóló tetszetős történet sem állja ki az igazság próbáját. Martinovics idézett vallomása annak a manipulációnak része volt, amellyel Martinovics az általa vezetett mozgalom jelentőségének s a Habsburg-uralmat fenyegető veszedelemnek felnagyítását kísérelte meg.⁹

Forgats, Orczy, Alois Batyani, Stephan Illésházy, Fekete, Szily, Spissics etc. etc. wurden bey den Pariser Jakobiner verrechnet, und da zu dieser Zeit das Haupt der Pariser Jakobiner der Herzog v. Orléans war, der durch die Democratie auf den Thron kommen wollte, so liess dieser sein Portrait an die obbenannte Pohlen [Martinovics vallomása első felében tizenöt, a francia forradalommal rokonszenvező lengyel nevét említette – G. G.] in der polnischen Kleidung und an die Ungarn in der ungarischen Kleidung versenden, um hiedurch seine Philantropie einer jeden Nation zu zeigen. Der Baron Ladislaus Orczy hat dieses Portrait noch in seinem Zimmer, ohngeachtet er es nie gestehen wird, dass er selbes von Pariser Klubbisten erhalten habe.⁹

⁹Martinovics állításainak valótlanságáról Benda Kálmán i. m. (1952) 209–210. uo. a francia forradalmi propaganda európai kapcsolatairól is.

Hogy miként jutott a metszet Magyarországra, nem tudjuk, de a kérdésnek tulajdonképp nincs különösebb jelentősége, mert a portré a gazdag választékú bécsi műkereskedők vagy magyarországi bizományosok révén éppúgy eljuthatott Magyarországra, mint Angliában megfordult magyar arisztokraták keresztül is. Magyar ruhás arcképek azonban Habsburg-uralkodókról, főhercegekről is készültek, s olyan, a forradalom oldalára állt francia arisztokrata is akadt, mint pl. La Fayette márki, aki az orléans-i hercegenél látványosabb pályát futott be.¹⁰ Orczy László mégis az orléans-i portróját választotta, s e gesztusa politikai szimpátiát jelez, amint ez Barco generális feljelentéséből s a portré birtoklásának tényével manipuláló Martinovics vallomásából egyaránt kiolvasható.¹¹

Miért lehetett példa az 1790–91-es évek táján Orczy László és a feljelentésben említett, az orléans-i portróját ugyancsak birtokló társai, tehát egy társadalmi réteg számára az orléans-i herceg alakja? A válaszhoz ismernünk kell azt a politikai szituációt, amelyben e portré kifüggesztése politikai állásfoglalásnak számított s ismernünk kellene Orczy László politikai tevékenységét is.

Báró Orczy László gazdag magyar arisztokrata, Abauj megyei főispán, a magyar Kamara alelnöke, aki vezető szerepet vitt a magyarországi szabadkőműves mozgalomban is, II. József uralkodása vége felé került a politikai mozgalmak előterébe. Orczy a nála ismertebb Széchényi Ferencsel és Podmaniczky Józseffel együtt a magyar nemességnek ahhoz a rétegéhez tartozott, amely a felvilágosodás korszerű eszméit igyekezett összhangba hozni a rendi törekvésekkel. Ők, a felvilágosult rendiség képviselői, eltérően a konzervatív magyar nemességtől, kezdetben rokonszenvel figyelték II. Józsefnek azokat a törekvéseit, amellyel a császár az erősen eltérő fejlődésű részekből álló birodalmából egy egységes rendszerű, német nyelvű birodalmat akart szervezni, s ennek során a legnagyobb változtatásokat a leginkább hagyományos struktúrájú Magyarországon vezette be. Amikor azonban a császár a magyarországi feudális rendszer korszerűsítésének programjába a magyar nemesség megadóztatását is felvette, a felvilágosult rendiség képviselőinek nagy része is szembefordult vele, s a nemesség legnagyobb részét kitevő, hagyományosan konzervatív nemességgel lépett szövetségre. Így II. József uralkodásának vége felé a magyar nemesség történetében szinte példátlan egységfronttal találta magát szemben, s az őt részben konzervatív feudális álláspontról, részben nemzeti érdekeinek jogos védelmében támadó nemesség már a Habsburgok trónfosztásának kísérletével is megpróbálkozott. Követeik 1788–90 közt több ízben is megjárták a berlini udvart, s tervük Károly Ágost weimari herceg magyar trónra hívása volt.

A nemesi mozgalom intenzitásának csúcspontját az 1789–1790-s években érte el, amikor II. József a számára kedvezőtlenül alakuló külpolitikai helyzetben visszavonta rendeleteit (1789 vége), megígérte a magyar országgyűlés összehívását, s visszaadta a korábban Bécsbe vitt, a magyar alkotmányosság szimbólumának tartott magyar koronát. Egetverő lelkesedés közepette hozták Budára a magyar koronát, s őrzésére az újra visszaállított megyék katonai szervezeti formákat követő lovasbandériumokat hoztak létre, amelyek a magyar nemesi mozgalom katonai bázisát képezték. Tagjai a hagyományos magyar nemesi díszöltözéket viselték, amely ekkor páratlan népszerűsége emelkedett, s a magyar nemesi szabadság egyik szimbólumává vált. Az 1790 júniusára összehívott országgyűlésen pedig a Társadalmi Szerződésre hivatkozva kísérelték meg a királyi hatalom olyan mértékű korlátozá-

¹⁰ Alakját, lovával együtt, de nem huszáruhában Boilly festette meg (képét közli *A. Soboul* i. m. 1963). De akadt a francia forradalom történetében magyar származású huszárezredes is, a mindvégig az ancien régime oldalán álló gróf Valentin Esterházy, aki ezredével a forradalom elől külföldre menekülő francia hercegek útját biztosította.

¹¹ Nem tudjuk biztosan, hogy a Szlavóniában született *Vinzenz Barco*, aki mint mérnök Bécsben 1741-ben házasodott meg (*Quellen zur Geschichte der Stadt Wien. I. Abt. VI. Bd. Wien, 1908. 156/8389*) azonos-e azzal a Szlavóniában született *Innocent Barcoval*, aki 1740-ben a bécsi Akadémia festészeti szakosztályára iratkozott be. (*Fleischer Gyula: Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp., 1935. 29.*) Ha a két személy azonos, mint ezt Garas Klára feltételezte, (*Garas K.: Magyarországi festészet a XVIII. században. Bp., 1955. 208*), akkor a feljelentő generális nemcsak egy éber katona, hanem a festészetben is járatos műértő volt, aki a képzőművészet reprezentáló erejével teljesen tisztában volt. *Vinzenz Barcónak* egyetlen testvéréről tudunk, *Domíngoról*, aki szintén katona volt (*Kempelen*).

sát (miután a trónfosztás kísérlete nem járt eredménnyel), hogy a tényleges hatalom az országgyűlés kezében lett volna éppúgy, mint a francia forradalom korai szakaszában.¹²

Orczy László ezeknek az éveknek egyik központi figurája volt, s nemcsak az utókor, de az uralkodó II. Lipót véleménye szerint is. A császár, amikor elkészítette a magyar közelet szereplőinek jellemzését, az udvarra igen veszélyes magyarok névsorát Orczy Lászlóval kezdte.¹³ A porosz udvari tárgyalások egyik vezetője, a bandériumok egyik első szervezője s ezredesként főparancsnoka, maga is rokonszenven figyelte a francia forradalom eseményeit, s az 1790–91-es országgyűlésen például személyesen gyűjtött előfizetőket a francia forradalom készülő történetére.¹⁴ Ekkor fordulhatott figyelme a francia forradalom eseményeiben résztvevő francia arisztokrata, az orléans-i herceg alakja felé, akinek előbb figyelhetett fel magyar huszáruhás arcképre – amelyen az orléans-i herceg éppúgy huszárezredesként jelenik meg, mint Orczy a magyar lovasbandériumok élén – s csak azután politikai szereplésére. Aki ekkor magyar ruhát, a visszaszerezni látszott nemzeti függetlenség egyik szimbólumát viselte, s a francia forradalomban az új eszmék képviselője volt, az a felvilágosult magyar reformnemesség körében feltétlenül szimpátiát keltett maga iránt. Orczy László azonban, túl ezen az általános rokonszenven, önmaga és az orléans-i alakja közt számos rokon vonást is felfedezhetett. Az eltérés ellenére lényegében azonos volt osztályhelyzetük – Orczy szimpátiájának végül is ez az alappillére –, mindketten országuk vezető társadalmi rétegéhez tartoztak. Ami ebből az aránylag széles társadalmi rétegből Orczy számára az orléans-i herceg alakját kiemelte, mint láttuk, a herceg huszártiszti viselete volt. Az így keltett rokonszenvet azonban fokozhatta a személyes életvitel közti hasonlóság is: az orléans-i herceg párizsi palotája, mint ismeretes, a királlyal szemben álló elégedetlenek ismert találkozóhelye volt, s az Orczy-család házát és kastélyát is, a Bécsbe küldött feljelentések mint az udvarral szembenállók megbeszéléseinek színhelyét tartják számon. A leglényegesebb, Orczy választását döntően meghatározó motívum azonban nyilvánvalóan a politikai célkitűzés hasonlósága: kényszeríteni a nemzetgyűlést, illetve az országgyűlést segítségével az uralkodót arra, hogy egyezzen bele addigi jogkörének erőteljes megnyirbálásába, s a hatalmat lényegében az országgyűlésnek adja át. (Hogy azután a magyar országgyűlés ezt a hatalmat lényegében más irányban akarta felhasználni, mint a francia, az a kezdeti időszakban a kortársak számára sem volt szembetűnő.)

Orczy László politikai szimpátiájának s ezt demonstráló gesztusának teljesebb megismeréséhez azt is ismernünk kellene, hogy mikor is függött a kép a magyar arisztokrata lakásában. Nem mindegy ugyanis, hogy valaki az 1790–91-es évek alkotmányos ellenzéki orléans-i hercegét, vagy már a király lefejezésére szavazó (1793. jan. 16–17.) jakobinus „Philippe Égalité”-t érzi magához közelállónak. Barco tábornok ugyan már e szavazás után, 1793 februárjában jelentette fel Orczy Lászlót, a képet azonban nem 1793 elején látta nála, hanem még „vor geräumiger Zeit”, amikor Orczy László még

¹² Az 1789–95-ös évek a magyar történelem egyik legrészletesebben kutatott korszakához tartoznak. Az események megítéléséhez: *Benda Kálmán: A magyar jakobinusok iratai I–II. Bp., 1952–1957.* – *Uő: Jozefinizmus és jakobinusság a Habsburg Monarchiában. Történelmi Szemle VII (1965) 388–421.* – *H. Balázs Éva: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus. Bp., 1967.* – *Benda Kálmán: Probleme des Josephinismus und des Jakobinertums in der Habsburgischen Monarchie. Südostforschungen XXV (1966).* – *Kosáry Domokos: Felvilágosult abszolútizmus – felvilágosult rendiség. Történelmi Szemle 1976. 674–720.*

¹³ Lipót császár véleménye Orczyról: „Listedes personnes dangereuses et chefs de parti, contraires a la cour qui se sont montrées telles à là diète actuelle de Hongrie – Comte Ladislas Orzy vice-trésorier et compte suprême du comité d’Abbauivare, homme fort riche qui a dépensé beaucoup d’argent à animer les autres et s’est formé un parti. A été le premier à former les bandeira, à les armer et commander. Homme violent, dangereux de toutes les façons, chez qui se tenoient la plus part des assemblées des malintentionnés, de même que celle de la correspondance avec la cour de Berlin dont il étoit le chef probablement. Par sa popularité, sa bonne table et son argent qu’il dépense, il a beaucoup de parti.” *Mályusz: Sándor Lipót főherceg nádor iratai i. m. 440–447.* Orczynak még mindig eléggé talányos alakjáról ld. még *Benda: Iratok i. m. I. XLIX, II. 53.*

¹⁴ A francia forradalom történetét a kalandor Trenck készült megírni. Vö: *Róbert Zsófia: Az 1790–91-i országgyűlés pasquilus irodalmához. in: Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk: Szauder József és Tarnai Andor. Bp., 1974. 805.*

Budán lakott.¹⁵ Hogy ez pontosan mikor történhetett, nem tudjuk. Az ennyire szabad időmegjelölés mögött hosszabb idő állhat, ha a generális, e hivatásos feljelentő sem emlékezett pontosan. Mindenesetre az orléans-i herceg már ismert lehetett politikai tevékenységéről (tehát 1789 őse után), ha Orczy részéről elegendő volt a „das ist der Orléans” megjelölés, de még a herceg jakobinussá válása (1792) előtt, mert különben a generális Orczyt már korábban feljelentette volna. Beleszámítva a francia hírek Magyarországra kerülésének idejét is, 1790–91-re tehetjük azt az időszakot, amikor Orczy vendégének az orléans-i herceg magyar ruhás arcképét megmutatta.

Orczy László, mint a magyar reformnemesség tagja tehát szellemi közösséget vállalt a francia forradalom korai szakaszában az uralkodó jogkörét korlátozni kívánó francia arisztokrácia haladó nézeteket valló csoportjával s azon belül e réteg egy jellegzetes képviselőjével. Orczy forradalom iránti rokonszenve megnyilvánult politikai tevékenységében, társadalmi kapcsolataiban, gesztusaiban is, de ezek mellett szükségesnek érezte, hogy ezt más módon is kifejezésre juttassa. Ehhez a képzőművészet kitűnő lehetőséggel szolgált, mert vizuálisan, állandó jelleggel tudott megjeleníteni, reprezentálni valamit úgy, ahogy az másképp nem fejezhető ki. Ezért választotta Orczy László szobája díszítésére az orléans-i herceg képét, s így válhatott Reynolds kompozíciója politikai szimbólummá, a francia forradalom iránti rokonszenven kifejező eszközévé a 18. század végi Magyarországon.

Orczy választásának tehát elsősorban politikai indokai voltak, állásfoglalásának reprezentálása azonban csak azon az esztétikai többleten keresztül vált lehetővé, amely a kifüggesztett ábrázolásban a művészi tevékenység révén testet öltött. Reynolds rendkívül tudatosan törekedett arra, hogy portréi ne csak az ábrázoltak jellemét, de társadalmi rangját is kifejezzék. Ismerte és alkalmazta – főként gyermek- és tudósportréin – a beállítás közvetlenségének eszközeit is, arisztokrata megbízóinak portréinál azonban szívesen nyúlt vissza a reneszánsz és barokk portréfestői hagyományhoz, különösen az Angliában oly népszerű Van Dyck művészetéhez. Az orléans-i és a walesi herceget ábrázoló huszárruhás portréin az alacsony horizont és a hérosszá magasító alulnézet, a fennkölt tónus és a fenséges összbenyomás a hagyományos felfogás örökségéből származik. Mindez azonban Reynolds művészetében nem vált utánérzéssé, s képeinek szabad, virtuóz festőisége, de elméleti tevékenysége is jelzi, hogy a 18. század második felének festői problémáit mélyen átélté.

Az itt tárgyalt Reynolds-kompozíció magyarországi kiválasztását azonban olyan szempontok is motiválták, amelyek eredendően, alkotójuk szándéka szerint ugyan nincsenek benne a műalkotásban, de amelyek potenciálisan, a mű értelmezhetőségének sokféleségében benne vannak. Különösen a választott műalkotástípus, a portré esetében, mivel egy ismert személyiség portréja nem csupán színekkel, formákkal megjelenített figura, hanem a személyiség jelképe is, amely felidézheti az ábrázolt életének, tevékenységének folyamatát, tehát vizuálisan nem rögzíthető valóságát is. Reynolds hagyományörző, „fenséges” stílusirányzatának kedvező magyarországi fogadtatását feltétlenül elősegítette, hogy a magyar nemesség megannyi hőrozt felvonultató ősgalériái Reynolds felfogásához hasonló karakterű világot tártak a szemlélő elé. A politikai szerepléséről ismert francia arisztokrata portréja ezért is található könnyebben utat más magyar nemesekhez is, mint például a Barco generális feljelentésében említett Podmaniczky Józsefhez, a Helytartótanács művelt, Angliában is megfordult tanácsosához, a magyar felvilágosult nemesség kiemelkedő képviselőjéhez, vagy az egyik Berényi grófhoz, akit Lipót császár Podmaniczkyval együtt az udvarra veszélyes elemek közé sorolt.¹⁶ Mindkét

¹⁵ Barco tábornok feljelentésének eddigi kivonatos, rövid összefoglaló közlése (vö. 1. jegyzet) – joggal – azt a megtévesztő látszatot kelthette, hogy a tábornok a feljelentéssel közel egyidőben látta Orczynál az orléans-i arcképét. Ezért említetik a kép legutóbb az 1793-as év tavaszának eseményeinél, olyan összefüggésben, hogy ekkor a vezető ellenzéki nemesség képviselői „nem félték a francia forradalomtól, Égalité Fülöpöt választották mindaképül”. *H. Balázs Éva*: Berzeviczy Gergely, a reformpolitikus, Bp., 1967. 203. – Orczy László Budáról, az apjától, a költő és tábornok Orczy Lőrincről örökölt pesti házába költözött át, de ennek idejét nem ismerjük. Apja 1789 nyarán halt meg.

¹⁶ II Lipót értékeléséhez *Mályusz*: Sándor Lipót i. m. 442–446. Podmaniczky József tehetségét Lipót is elismerte, de őt is a legveszélyesebb elemek közé sorolva úgy jellemezte, mint aki „entiché des systèmes des revolutions françoises”. A Berényi grófok a második, az előzőeknél kevésbé veszélyesek csoportjába kerültek.

2. kép. Ismeretlen festő: *Károlyi József portréja* – 1795 k., olajfestmény, Magyar Nemzeti Galéria

magyar nemes Orczy László rokonságához tartozott, s az orléans-i herceg portréjának megszerzése esetükben is részben politikai indítékokból táplálkozhatott.

Reynolds portréjának kedvező magyarországi fogadtatását azonban nemcsak feljelentések jelzik, s az angol portréfestő „fenséges” jellemzőmódja nem csupán a politikai rokonszenv kifejeződését segítette azzal, hogy a magyar ősgalériák felfogásával rokonságban volt. Heroizáló ábrázolásmódja ott is hatott, ahol azt a hatást politikai szempontok különösebben nem motiválták. Ezt jelzi a távoli Szatmár megye főispánjának, a politikai élet színpadán tevékenyen nem szereplő Károlyi Józsefnek portréja, amelyet a család ősgalériájában őriztek. (2. kép.)¹⁷

Reynolds is és az ismeretlen magyar festő is egyaránt magyar huszáruhában, lovával és lovászával együtt festette meg modelljét. Amíg azonban az angol portréfestészetben cseppet sem ritka, hogy az ábrázolt mellé lova is a képre került, addig a magyar nemességnél (az igen erős ló-kultusz ellenére) ismeretlen a lovával együtt megfestett nemes figurája. Ezért a Károlyi-portré esetében a

¹⁷ A kép ma a Magyar Nemzeti Galéria kiállításán látható, olajfestmény, mérete 227 × 183 cm. Festőjének töredékes jelzését: . . . ggenhoffel még nem sikerült feloldani. Reprodukcióját még az ősgalériából közölte: *Éble Gábor: A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája*. Bp., 1897. 35. ábra. Károlyi József neve többször is felbukkan a magyar jakobinus mozgalommal foglalkozó aktákban, de nem mint résztvevő, hanem mint akinek az 1794-es nagykárolyi beiktatásán a radikális magyar ellenzék tagjai megbeszéléseket folytattak egymással. Martinovics tett ugyan rá kísérletet, hogy Károlyi is a gyanúsítottak közé kerüljön, feltételezését azonban az adatok nem igazolják. Vö. *H. Balázs Éva: Berzeviczy i. m. 207, Benda: Iratok i. m. II. 307.*

beállítás hasonlóságát, az ábrázolt jobbán felvezetett paripa és lovasz szerepeltetését, a jellemzés külsődleges eszközeinek azonosságát – s így a kép összhatásának szembetűnő rokonságát – Reynolds orléans-i portréjával sem tekinthetjük véletlennek. Károlyi József portréja az angol festő mintaképének tudatos felhasználásával készült alkotás, ahol a két mű közötti különbségek a provinciális magyar portréfestői gyakorlatból eredeztethetők. A Károlyi-portré festőjének túlságosan merész volt Reynolds alacsony nézőpontja és képének horizontja, a ló és lovászegény harmadában elvágott alakja s az egész kép pátosszal teli heroizmusa, ezért nála minden visszafogottabb, földközeli, darabosabb lett. Így azután a képmás minden nehézség nélkül beilleszthetővé vált a magyar nemesi ősgalériák megszokott képmásai közé. Tehát bár festői kvalitásban, karakterizáló készségben óriási a távolság az angol királyi akadémia igazgatója és az ismeretlen magyarországi festő között, Károlyi József portréja a magyar provinciális festészet átfogalmazásában Reynolds művészetének eredményeit visszhangozza.¹⁸

Károlyi József korábban Budán élt, mint a Helytartótanács titkára, tehát hivatali kollégája volt az orléans-i herceg portréjának birtoklásáért Orczyval együtt szintén feljelentett Podmaniczky Józsefnek. A Károlyi-portré és a Reynolds festette képmás közti művészettörténeti összefüggés tehát azt is bizonyítja, hogy az orléans-i herceg huszárruhás portréi közül Reynolds kompozícióját ismerték a 18. század végi Magyarországon, s hogy Orczy László budai lakásában az 1790-es évek elején valóban az orléans-i hercegről Reynolds nyomán készült mezzotinto függhetett.

Meddig lehetett eleven az orléans-i herceg képmásának hatása a korszak Magyarországon? A képnek, mint önmagáért való műnek hatását, ha a hozzákapcsolódott politikai tartalomtól függetlenül tették, nem befolyásolta az események alakulása, amint azt Károlyi József portréja is jelezheti. Károlyi 1794-ben lett főispán, majd 1797-től a franciák elleni nemesi felkelés Szatmár megyei parancsnoka, s arképe is – amint erre a kép háttérében felsorakozott lovacsapat is utal – ez idő tájt, tehát már a jakobinus Philippe Égalité lefejezése után keletkezhetett, mégis a francia forradalom aktív résztvevőjének portréját követi. A politikai állásfoglalás reprezentálására választott mű hatását azonban már erősen befolyásolta az események gyors változása. Franciaországon 1792 őszén már végigfutott a forradalmi terror első hulláma, az év végén kezdett per befejezéseként 1793 januárjában már lehullt XVI. Lajos feje is. Ennek kapcsán a figyelem ismét az orléans-i herceg felé fordult, aki maga is unokatestvére, a király halálára szavazott. Bizonyos, hogy Barco tábornoknak ekkor jutott eszébe a korábban Orczy László budai házában látott kép, s bár körülszáglászott a pesti Orczy házban is, ahová Orczy László Budáról átköltözött, a portrét azonban már nem találta. Orczy tehát 1793 februárjában *már nem tartotta szobája falán az orléans-i herceg, az ekkor már jakobinus „Philippe Égalité” portréját, s ahogy a kép kifüggesztése, úgy ez a gesztusa is állásfoglalást jelöl.*¹⁹

Ugyanis Franciaországban a belső és külső ellenség elleni éles harc közepette ekkor már olyan mértékben tolódott balra a forradalom, hogy messze túlhaladta azt a pontot, a királyi hatalom lényeges korlátozását, ahol a felvilágosult magyar rendiség vezetői a francia forradalommal még közösséget vállaltak. Hiszen a francia forradalom ebben a szakaszában már nem vállalta a jakobinussá vált orléans-i herceget sem, s Philipp Égalitét 1793 novemberében küldték a vérpadra, azzal a váddal, hogy nem őszinte híve a forradalomnak.²⁰

¹⁸ Ez a kapcsolat nemcsak a huszárruha miatt jöhetett létre, hanem azért is, mert a magyarországi művészetben a 18. század végén is a legerősebb stílusirányzat a barokk, egy erősen hagyomány-őrző világ kifejezéseként. Nem véletlen, hogy pl. a lengyel művészetben, ahol sokkal erősebb a klasszicizmus a 18. század utolsó harmadában, a nemes úr lovával képtípus (amely a lengyel művészetben sem gyakori) átvételénél nem Reynolds, hanem a közvetlenebb hatású Th. Gainsborough példáját követik. Vö. Polska i Anglia. Stosunki kulturalno-artystyczne. Pamiętnik wystawy sztuki angielskiej (Warszawa, 1974). Itt J. Grassi festményén J. Poniatowski herceget látjuk európai viseletben, könnyed mozdulattal lovának támaszkodva. E portré Gainsborough: A welszi herceg képmása nyomán készült s a közvetítő itt is metszet, a Reynolds kompozícióját is sokszorosító J. R. Smith munkája volt.

¹⁹ Barco generális feljelentésének az a részlete, hogy az orléans-i herceg képe 1793 februárjában Orczy budai lakásában egy másik kép mögé volt elrejtve – ld. 1. jegyzet – annyira jellegzetesen denunciáns észjárással készült, hogy aligha lehet igaz. Itt az igeidő használata – das es zu Ofen ... geblieben sey – is jelzi, hogy a feljelentő sem biztos abban, amit írt.

²⁰ Philipp Égaliténál az új eszmékhez való csatlakozásának őszinteségét a francia közvélemény – úgy tűnik – saját korában is, ma is, kétségbe vonta. Az egykori véleményekhez vö. *Soboul* két

A magyar nemesség továbbra is figyelemmel kísérte a francia forradalom eseményeit, de 1793-ban már más volt a Habsburg-uralkodóhoz való viszonya, mint 1790–91-ben. II. Lipót, korábban Toscana felvilágosult uralkodója, miután kiegyezett a poroszokkal, rendkívül ügyes taktikával nagyrészt semlegesítette a magyar nemesség mozgalmát, s úgy vélte elejét venni a francia példa követésének, hogy kifogva a szelet a vitorlából, alkotmányt ad a népeinek. Lipót császár azonban 1792-ben váratlanul meghalt, utóda I. Ferenc pedig a forradalmi eszmék átterjedésének meggátolását rendőri kérdésnek tekintette, s minden gyanús mozzanatra éberrel figyelő önkényuralmat vezetett be.²¹ Az Orczy Lászlóról készült feljelentés már ennek az uralkodási szisztémának része volt. Magyarországon ekkor az uralkodói önkénnyel szemben ismét mozgolódás támadt, s az elégedetlenek között, ha kisebb számban is, mint 1790-ben, újra ott találjuk a birtokos nemesség vezetőit, köztük Orczy Lászlót is. Amíg azonban 1790–91-ben az uralkodóval viszonylag egységes tábor állt szemben, amely a királyi hatalmat a francia forradalom példájára szeretne volna korlátozni, addig 1793-tól a francia forradalom egyre távolabb került attól a programtól, amellyel a magyar birtokos nemesség még azonosulni tudott.

A politikai helyzet változása Orczy metszetének sorsát akként érintette, hogy a király halálára szavazó jakobinus arisztokrata portréját a ferenci önkényuralom idején akkor sem lett volna tanácsos kifüggeszteni, ha az arckép birtokosa a radikalizálódó francia forradalommal azonosulni tudott volna. 1793 végén viszont már kifejezetten bajjós jel lett volna a francia forradalommal egy ideig rokonszenvező magyar arisztokrata számára a forradalom eszméinek vállalása ellenére a forradalom által származásáért vérpadra küldött orléans-i herceg portréja.

A francia forradalom eszméit Magyarországon ekkor már csak egy másik, a köznemesség legprogresszívabb elemeiből és a radikális értelmiség képviselőiből álló társadalmi réteg vállalta, akik 1794-ben a magyar jakobinus mozgalom résztvevői voltak. Közülük többen is kapcsolatban álltak Orczy Lászlóval, így a mozgalom egyik motorja éppen Orczy titkára, Szentmarjay Ferenc volt, másik vezető alakja pedig az 1790-es országgyűlésen a francia forradalom történetére Orczyval együtt előfizetőket gyűjtő Lackovics János. Ők a szervezkedés felfedezése után mindketten a vérpadon fejezték be életüket, s jutott Orczy környezetéből a több éves börtönbüntetésre ítélt közé is ifjú jakobinus, kasznárjának fia, Hirgeist Ferenc. De ahogy a magyar jakobinus mozgalom előírása szerint mágnás nem lehetett a szervezet tagja, úgy az is érthető, hogy a mozgalom résztvevői számára sem lehetett követendő példa a francia forradalom mellé álló orléans-i herceg alakja s így állásfoglalásuk reprezentálásának eszköze sem.

Tehát az orléans-i herceg portréjának politikai szimbólum szerepe az 1793-as esztendőben már megszűnt, mert megváltoztak azok a körülmények, amelyek erre a funkcióra alkalmassá tették. Így mindössze néhány esztendő, 1790–1791, esetleg 1792 volt az az időszak, amikor a francia forradalom egyik főrangú résztvevőjének Angliában készült magyar huszárruhás metszete, mivel birtokosa a magyar arisztokrácia egyik vezető képviselője, önmaga és a metszeten ábrázolt személyiség viselete, életvitele, politikai programja között rokonságot érzett, Magyarországon progresszív politikai állásfoglalás kifejezőjévé vált. Reynolds kompozíciójának metszetével tulajdonképpen egy közel 100 esztendeje Magyarországról Nyugat-Európába került viseletforma mint festői motívum tért vissza Magyarországra, hogy figyelmet keltsen viselőjének személye iránt, s általa pedig egy, a kor új eszméit vállaló magatartás korszerűségének hirdetője lehessen.²²

idézett munkáját, a maihoz La Grande Larousse címszavát, ahol a „démagoque dans l'âme, il affecta de la sympathie pour toutes les idées nouvelles” minősítést kapta. (14. köt., 1975)

²¹ A két császár uralkodási szisztémájának különbségeiről *Benda: Jozefinizmus és jakobinus-ság* . . . i. m. és *uő: Probleme des Josephinismus* . . . i. m.

²² Ha Franciaország – úgy tűnik – nem is vállalta Philipp Égalitét, Magyarországon a 20. század fordulóján a forradalom oldalára állt 18. század végi arisztokrata alakja jelkép volt a magyar progresszió számára. Az ő példáját idézte a hazai feudális társadalom elleni küzdelemben Ady Endre, amikor Margita élni akar c., saját korával foglalkozó verses regényének (1912) egyik legrokonszenvebb, nemesi osztályával szembeforduló és a progresszió oldalára álló hőst úgy jellemezte, hogy „rokona a francia Égalité Fülöpnek”. S ismeretes, hogy a kortársak Károlyi Mihállyal kapcsolatban is szívesen emlegették Philipp Égalité példáját.